

Ewa Jówko

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Humanistyczny

Uczeń zdolny w kulturze szkoły Gifted student in the culture of the school

Streszczenie: Tematem artykułu jest problematyka dotycząca ucznia szczególnie uzdolnionego i jego funkcjonowania w kulturze szkoły. Autorka ukazuje występujące trudności edukacyjne uczniów zdolnych w kontekście trzech podstawowych aspektów kultury szkoły: kultury organizacyjnej, relacji interpersonalnych oraz kultury osobowej i osobistej uczniów i nauczycieli.

Słowa kluczowe: uczeń zdolny, kultura szkoły

Summary: The subject of the article is the problems related to the student's especially gifted and functioning in the culture of the school.

The author shows the difficulties faced educational gifted students in the context of three fundamental aspects of the school culture: organizational culture, interpersonal relationships and the culture of personal and individual students and teachers.

Keywords: gifted student, school culture

Od wielu lat moje zainteresowania badawcze oscylują wokół kultury szkoły, jej materialnych i niematerialnych aspektów, a szczególnie związku różnych elementów kultury szkoły z zachowaniem uczniów. Ten artykuł stanowi wynik kolejnych refleksji naukowych dotyczących funkcjonowania uczniów zdolnych i uzdolnionych w kulturach szkolnych. Warunkiem podstawowym rozważań teoretycznych dotyczących funkcjonowania ucznia zdolnego i uzdolnionego w kulturze szkoły jest określenie definicji operacyjnych ucznia zdolnego oraz kultury szkoły i najistotniejszych jej aspektów.

Pojęcia „uczeń zdolny” i „uczeń szczególnie uzdolniony”, często w powszechnym użyciu ujmowane są jako terminy synonimiczne. Niemniej literatura przedmiotu jasno określa różnice pomiędzy nimi.

Bardzo ciekawie owe różnice określa Wiesława Limont [Limont, 2005, s. 16-17] uznając, że „zdolności” to te, które obejmują swoim zakresem zdolności ogólne, inteligencję, zdolności szkolne lub akademickie. Te, które wiążą się z szybkością uczenia się, logicznego myślenia oraz zapamiętywania. Natomiast „uzdolnienia” określane są jako pewne zdolności specjalne (kierunkowe), czyli „takie właściwości danej osoby, które pozwalają na uzyskiwanie wysokich osiągnięć w konkretnej dziedzinie aktywności, np. w muzyce, plastyce, czy matematyce” [Limont, 2005, s. 16-17] – inaczej talenty. Autorka podkreśla również konieczność rozróżnienia terminu „zdolności twórcze”, które oznaczają właściwości człowieka pozwalające na dostrzeganie i rozwiązywanie problemów w sposób nieszablonowy, niespotykany, kreatywny [ibidem, s. 17].

Jednym z podstawowych narzędzi do diagnozy ucznia uzdolnionego jest Test uzdolnień wielorakich. Test został dostosowany do ram organizacyjnych i strukturalnych całego procesu edukacyjnego, realizowanego według powszechnie obowiązującego w Polsce modelu oświaty. Testem można objąć uczniów na wszystkich etapach edukacyjnych. Podwaliną do skonstruowania testu stanowiła teoria inteligencji wielorakiej Howarda Gardnera [Poleszak, Porzak, Kata, Kopik, 2014, s. 29-35].

W myśl prezentowanych definicji uczeń może być określony mianem „zdolnego” wówczas, kiedy posiada wysoki poziom zdolności ogólnych oraz zdolności specjalnych; predyspozycje twórcze i duże zaangażowanie zadaniowe [Rezulli, 1986, s. 53-93].

Założenia definicyjne kultury szkoły niejednokrotnie były prezentowane w moich artykułach. Zatem kulturę szkoły budują trzy podstawowe aspekty: *kultura organizacyjna szkoły*, *relacje interpersonalne i kultura osobowa uczniów oraz nauczycieli* [Jówko, 2009, s. 360], to one właśnie implikują zachowania uczniów w placówkach edukacyjnych.

Dostosowanie wymagań edukacyjnych dla ucznia szczególnie uzdolnionego w kontekście kultury organizacyjnej szkoły będzie się odnosiło przede wszystkim do adaptacji przestrzeni szkolnej, budowania odpowiedniego klimatu społecznego przez wszystkie podmioty

edukacyjne, sposobu kierowania szkołą przez dyrektora i klasą przez wychowawcę.

Dostosowanie wymagań edukacyjnych dla uczniów szczególnie uzdolnionych dotyczy przede wszystkim: dostosowania organizacji nauczania, dostosowania metod nauczania i środków dydaktycznych, a także indywidualnych pomocy dydaktycznych.

W odniesieniu do organizacji nauczania dziecko szczególnie uzdolnione powinno mieć możliwość pracy indywidualnym programem kształcenia w zakresie obowiązujących zajęć dydaktycznych przewidzianych w planie nauczania dla danej klasy, z uwzględnieniem zainteresowań, uzdolnień i możliwości edukacyjnych ucznia. Szczególnie należy zwrócić uwagę na indywidualizację toku nauki, dostosowanie wymagań edukacyjnych z przedmiotów, w których uczeń nie ma uzdolnień w sposób ograniczony do treści wynikających z podstawy programowej. Nauczyciele, dyrektorzy i rodzice powinni współpracować, aby umożliwić uczniom zdolnym kontakty z uczniami z innych szkół, którzy mają podobne zainteresowania i zdolności. Poprzez takie współdziałanie uczeń może dzielić się własnymi doświadczeniami i pomysłami, a dzięki temu może czuć się „zwyczajnie”, nie jest traktowany przez rówieśników jako „inny” [Olechowska, 2016, s. 143].

Nauczyciel realizujący zajęcia dydaktyczne może poprosić ucznia zdolnego o towarzyszenie jako asystent nauczyciela w realizowaniu zajęć. Niezwykłą pomocą może okazać się również objęcie takiego ucznia dodatkowymi specjalistycznymi zajęciami rozwijającymi jego uzdolnienia. Jeżeli nauczyciel nie czuje się na siłach aby poprowadzić z uczniem tego rodzaju zajęcia może podjąć współpracę z nauczycielem akademickim, naukowcem, specjalistą w danej dziedzinie. Jednym ze sposobów umożliwiających rozwijanie zdolności ucznia może być pozyskiwanie dodatkowych środków finansowych, w te działania powinni zaangażować się zarówno: dyrektorzy szkół, nauczyciele, rodzice (np. Rada Rodziców), lokalne samorządy [ibidem, s. 142].

Niezwykle istotnym elementem budowania kultury organizacyjnej szkoły, jest uczestnictwo uczniów szczególnie uzdolnionych w różnego rodzaju konkursach, olimpiadach, zawodach sportowych.

Niestety dosyć często wiąże się to z usprawiedliwioną nieobecnością ucznia. W moim odczuciu tego rodzaju absencja nie powinna być uznawana jako nieobecność usprawiedliwiona, tylko powinna być odnotowana jako obecność ucznia poza placówką, wynikająca z reprezentowania szkoły w różnych przedsięwzięciach. Wówczas uczeń uzdolniony nie miałby sumarycznie tylu nieobecności w końcowym rozliczeniu. Jeszcze większym błędem, dość często praktykowanym w szkołach, wydaje się wymaganie od uczniów, którzy reprezentują szkołę, nadrobienia zaległości w niedługim czasie, zdarza się również wymaganie od tegoż ucznia napisania kartkówki z lekcji, na której go nie było, ponieważ brał udział np. w zawodach sportowych. Takie działania ze strony nauczycieli zniechęcają uczniów w podejmowania wyzwań, są demotywuujące, skutecznie zrażają do podejmowania przez uczniów tego rodzaju aktywności i rozwijania swych pasji, zainteresowań i uzdolnień.

Sposoby dostosowania metod nauczania i środków dydaktycznych, dla uczniów szczególnie uzdolnionych, w literaturze przedmiotu są omawiane dosyć szeroko i szczegółowo. Należą do nich między innymi: wykorzystanie w zadaniach wyznaczanych uczniowi elementów zaskoczenia, stawianie pytań problemowych, prezentowanie różnych możliwości rozwiązania problemu, wykorzystanie zdolności ucznia na zajęciach w terenie, na wycieczce szkolnej, czy na „zielonej szkole” (uczeń przewodnik, sprawozdawca, fotograf). W celu wzbudzania motywacji do uczenia się pomocne mogą okazać się metody aktywizujące, metody szybkiego zapamiętywania, rozwiązywania zadań. Nauczyciel – wychowawca może pomóc uczniowi dostrzec w jaki sposób najlepiej się uczy np. przeprowadzić z nim test dominujących półkul mózgowych i test dotyczący stylu uczenia się.

Odpowiedni dobór środków dydaktycznych, które wzmocniłyby zainteresowanie ucznia zdolnego, spowodowały zaciekawienie i jeszcze bardziej rozwijały jego pasje i zdolności to warunek efektywności pracy z uczniem o tych specjalnych potrzebach edukacyjnych. Jednym ze sposobów właściwego doboru środków może okazać się możliwość wykorzystania środków technicznych w procesie uczenia

się, np. nagrywanie, fotografowanie; zapewnienie możliwości korzystania z różnorodnych źródeł czerpania wiedzy w szkole i poza nią, np. biblioteki, instytucje kultury, hale sportowe, baseny, profesjonalne studio fotograficzne [ibidem, s. 144].

Drugim z podstawowych aspektów kultury szkoły jest budowanie prawidłowych relacji interpersonalnych, których fundament stanowi budowanie klimatu społecznego opartego na orientacji podmiotowej, tolerancji.

Kształtowanie przez nauczycieli pozytywnej i adekwatnej samooceny ucznia zdolnego, świadomości jego ograniczeń i możliwości, podejmowanie działań na rzecz rozwijania odporności emocjonalnej ucznia zdolnego, może w dużej mierze przyczynić się do budowania klimatu społecznego opartego na zasadach współpracy i współdziałania.

Kierowanie przez wychowawcę klasy procesem kształcenia i wychowania w taki sposób, aby z jednej strony umożliwić ugruntowanie korzystnej pozycji ucznia zdolnego w grupie rówieśniczej (pokazanie, że może on się przysłużyć kolegom i koleżankom), a z drugiej, że są pewne sfery, w których pomoc ze strony zespołu klasowego jest potrzebna uczniowi zdolnemu, może stanowić kanwę do budowania atmosfery w klasie opartej na życzliwości, utożsamianiu się uczniów zdolnych ze swoją szkołą i klasą.

Trzeci aspekt kultury szkoły stanowi kultura osobista i osobowa uczniów oraz nauczycieli. Fundamentem podnoszenia poziomu kultury osobistej i osobowej uczniów zdolnych wydaje się postawa, zachowanie i działania wychowawcze nauczycieli oraz wychowawców.

Wielokrotnie bywa tak, że uczniowie zdolni nie wykorzystują w pełni swoich możliwości, predyspozycji i potencjału. Badania empiryczne dotyczące Syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć (SNO) wskazują, iż jest on podstawą niepowodzeń szkolnych uczniów szczególnie uzdolnionych [Dyrda, 2000]. Uczniowie zdolni, chcąc być uznani przez grupę rówieśniczą za „swoich”, a nie „innych”, mogą ujawniać różne niekorzystne cechy, które stanowią o niskim poziomie ich kultury osobistej i osobowej. Do najczęściej pojawiających się w zachowaniu uczniów zdolnych niekorzystnych cech możemy zaliczyć: niecierpli-

wość i brak tolerancji, chęć dominowania, imponowania, przyjmowanie postawy rywalizacyjnej, zarozumiałość, egocentryzm, cynizm, nieuściępliwość, kłótniowość, niechęć do współpracy i współuczestnictwa oraz przestrzegania zasad dobrego wychowania (lekceważenie rówieśników i nauczycieli) [Partyka, 1999, s. 54].

Wszystkie podmioty edukacyjne (rodzice, nauczyciele, wychowawcy, dyrektorzy) powinni kształtować u ucznia o szczególnych uzdolnieniach umiejętności autoobserwacji własnych zachowań i reakcji emocjonalnych, rozumienia przyczyn ich powstawania i skutecznych sposobów radzenia sobie z nimi w sposób ogólnie przyjęty za normatywny, ponieważ w ten sposób mogą przyczyniać się do podniesienia poziomu kultury osobowej i osobistej uczniów.

Natomiast rozwijanie u uczniów zdolnych zachowań empatycznych poprzez udział w wolontariacie, działaniach na rzecz rówieśników czy szkoły może powodować chęć utożsamiania się z placówką, budowanie szacunku dla osób starszych, z niepełnosprawnością czy słabszych.

Nauczyciel uświadamiając uczniowi zdolnemu, że najistotniejsze jest podejmowanie aktywności, zdobywanie nowej wiedzy, umiejętności i kompetencji podczas udziału np. w olimpiadzie, zawodach sportowych czy konkursie, a nie tylko wygrana, kształtują kulturę osobową i osobistą ucznia poprzez niwelowanie niewłaściwych cech ujawnianych w drodze niezdrowej rywalizacji.

Zaprezentowane w niniejszym artykule teoretyczne rozważania, dotyczące procesu kształcenia i wychowania, pozwalają autorce przypuszczać, że w instytucji społeczno-wychowawczej, którą stanowi szkoła, są możliwości rozwijania kultury osobistej i osobowej uczniów szczególnie uzdolnionych. Kulturę ucznia należy rozumieć jako: *zespół takich cech charakteru, jak: uprzejmość, życzliwość, szacunek dla innych, wyrażający się między innymi w umiejętności życia w grupie, respektowaniu praw innych osób, pomaganiu kolegom oraz współpracy i współdziałaniu w wykonywaniu powierzonych mu zadań* [Jówko, 2014, s. 114].

Wszystkie wymienione przez autorkę aspekty kultury szkoły implikują konkretne zachowania uczniów uzdolnionych, szczególnie

w sytuacji występowania trudności w funkcjonowaniu szkolnym ucznia z tego typu specjalną potrzebą edukacyjną. Wiesław Poleszak określa nawet sześć typów uczniów zdolnych, które można odnieść do ich zachowania się, przyjmowania pewnych strategii radzenia sobie. Są to:

- typ odnoszący sukces,
- typ buntownika,
- typ ukrywającego uzdolnienia,
- typ podwójnie wyjątkowy,
- typ odrzucony,
- typ autonomiczny.

„Uczeń odnoszący sukces” jest świadomy tego, z jaką łatwością realizuje stawiane mu w szkole wymagania, wie także, iż w prosty sposób może uzyskać nagrodę za swoje osiągnięcia (emocjonalną, jak i materialną). Zachowanie tych uczniów W. Poleszak uznaje za mało autonomiczne, wysoce przystosowawcze, mało kreatywne. Swoje zachowanie uczeń zdolny o takim typie będzie uzależniał od reakcji otoczenia, a więc głównie od reakcji nauczycieli oraz grupy rówieśniczej [Poleszak, 2015].

Kolejny typ zachowań uczniów o szczególnych uzdolnieniach to „buntownik”. Młody człowiek często ma świadomość własnych zdolności, ale czuje się niedoceniony w szkole czy zespole klasowym, dlatego jego zachowanie cechuje nonkonformizm, brak taktu, pokory, buta w relacjach z grupą rówieśniczą i osobami dorosłymi. Rezultatem takiego zachowania w szkole są rzadkie nagrody i pochwały, co wzmacnia jeszcze bardziej poczucie rozżalenia i rozczarowania wobec autorytetów [ibidem].

Uczeń „ukrywający uzdolnienia” próbuje ukryć swoje frustracje związane z brakiem dostrzegania jego talentów przez innych uczestników procesu dydaktyczno-wychowawczego poprzez wycofanie. Zauważony przez nauczycieli odrzuca ich propozycje pomocy, nie chce się wyróżniać, pragnie być członkiem grupy rówieśniczej, obawia się etykietowania przez grupę [ibidem].

Uczeń odrzucony, to kolejny typ ucznia zdolnego, którego zdolności, zainteresowania i wynikające z nich potrzeby nie zostały przez nauczycieli uznane za ważne lub nie zostały dostrzeżone. Zachowanie takiego dziecka może odbiegać od powszechnie przyjętych norm zachowania się ucznia o przeciętnej czy wysokiej kulturze osobistej. Uczniowie odrzuceni nie ufają nauczycielom, bywa, że zachowują się agresywnie, odczuwają złość. Do skutecznych sposobów niwelowania tego rodzaju zachowań ucznia należy zaliczyć wsparcie ze strony rodziny i nauczycieli [ibidem].

Uczeń „podwójnie wyjątkowy” posiada pewne uzdolnienia, ale również sprawia szczególne trudności w uczeniu się [ibidem].

Najkorzystniejszym dla budowania kultury szkoły typem ucznia jest uczeń „autonomiczny”, jest dobrze zaadaptowany do warunków szkolnych, wyznaje wartości preferowane przez daną placówkę, szanuje tradycje szkoły, jest wewnętrznie uporządkowany, akceptuje normy szkolne i przestrzega ich, posiada umiejętności samokontroli, akceptuje wymagania grupy rówieśniczej i nauczycieli, ale jednocześnie realizuje własne cele. To idealny obraz ucznia – niestety występuje niezwykle rzadko [ibidem].

Na zakończenie należy podkreślić, iż dla jednostki zdolnej, kultura danej placówki stanowi stymulator dla rozwijania zainteresowań, pasji i uzdolnień. Mieszczące się w definicjach kultury szkoły czynniki, takie jak: przestrzeń materialna i niematerialna szkoły, swoboda zgłaszania pomysłów, stosunki interpersonalne wewnątrz zespołu szkolnego, otwartość na nowości w realizowaniu procesu dydaktyczno-wychowawczego, wysoki poziom kultury osobistej i osobowej nauczycieli i rówieśników, dobry przykład nauczyciela (mądrygo, sprawiedliwego, z poczuciem humoru), przyczyniają się do odnoszenia przez ucznia sukcesu, a niekiedy powodują, że niepowodzenie staje się załącznikiem wielkiej pasji.

Warto również pamiętać, że każdą kulturę tworzą ludzie, a więc kulturę szkoły budują wszystkie podmioty edukacyjne, w tym szczególnie jednostki uzdolnione. Zatem należy uczynić wszystko, aby tacy uczniowie czuli się włączeni do kultury szkoły, a nie z niej wykluczeni.

Bibliografia

- Dyrda B., 2000, *Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych. Diagnoza i terapia*, Impuls, Kraków.
- Jówko E., 2009, *Kultura szkoły. Raport z badań*, (w:) Denek K., Koszyc T., Oleśniewicz P. (red.), *Edukacja jutra*, Wrocław.
- Jówko E., 2014, *Russian Scientific Journal*, 1(39), ISSN 1995-4417, Russia.
- Limont W., 2005, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować*, GWP, Gdańsk.
- Limont W., Cieślukowska J., Jastrzębska D., 2012, *Zdolni w szkole, czyli o zagrożeniach i możliwościach rozwojowych uczniów zdolnych*, ORE, Warszawa.
- Olechowska A., 2016, *Specjalne potrzeby edukacyjne*, PWN, Warszawa.
- Partyka M., 1999, *Zdolni, utalentowani, twórczy*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa.
- Poleszak W., Porzak R., Kata G., Kopik A., 2014, *Diagnoza i wspomaganie w rozwoju dzieci uzdolnionych*, ORE, Warszawa.
- Poleszak W., 2015, <https://wyszukiwarka.efs.men.gov.pl/product/specyfika-wsparcia-ucznia-zdolnego/attachment/2190>.
- Rezulli J.S., 1986, *The Three – ring conception of giftedness: A developmental model for creative productivity*, (w:) R.J. Sternberg, J.E. Davidson (ed.), *Conception of Giftedness*, London, New York, Cambridge University Press.